



آسیب شناسی دادرسی در مراجع انضباطی نیروهای مسلح در پرتو معیارهای عام دادرسی منصفانه

مهدي غفوري زاد*

علي رادان جبلي**

چکیده

امروزه دادرسی اداری به عنوان نوع جدیدی از دادرسی‌ها شناسایی شده است. اهمیت رعایت اصول و معیارهای دادرسی عادلانه در این نوع دادرسی‌ها دوچندان است؛ چون در این نوع دادرسی‌ها، یک طرف رابطه، دولت است که در جایگاهی فراتر از طرف دیگر قرار دارد. پیش‌بینی سازوکارهای قانونی برای رعایت موازین و معیارهای انصاف آیینی در جهت صیانت از حقوق اشخاص درگیر در فرآیند دادرسی اداری سبب می‌شود دادرسی در سطح اداره به شکل مطلوب تحقق پیدا کند. بر این مبنای، در قانون تشکیل هیئت‌های انضباطی رسیدگی به شکایات و تخلفات کارکنان نیروهای مسلح، هیئت‌های بدوی و تجدید نظر در سپاه، ارتش، نیروی انتظامی و وزارت دفاع برای رسیدگی به تخلفات کارکنان اعضای نیروهای مسلح پیش‌بینی شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد معیارهای عام دادرسی عادلانه هم‌چون رسیدگی دو درجه‌ای، اصل استقلال و بی‌طرفی مرجع دادرسی، اصل رسیدگی در مهلت معقول و تدارک فرصت کافی دفاع و حق بر برخورداری از وکیل در این مراجع با خدشه جدی روبه‌روست. روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی - تحلیلی است و درگردآوری منابع از روش کتاب‌خانه‌ای استفاده شده است.

کلیدواژه‌ها: دادرسی اداری، مراجع انضباطی، نیروهای مسلح، معیارهای عام دادرسی منصفانه.

*. دانشجوی دکتری تخصصی حقوق خصوصی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی،

mehdighafoori1372@gmail.com

اصفهان (خوراسگان)، ایران. (نویسنده مسئول)

** استادیار گروه حقوق خصوصی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان (خوراسگان)، ایران.

Dr.Aliradan@gmail.com

مقدمه

امروزه حق بر دادرسی عادلانه به عنوان یکی از حق‌های بشری شناسایی شده است. دادرسی عادلانه یا رعایت تضمینات شکلی در مراحل دادرسی اعم از دادرسی کیفری، مدنی و اداری اهمیت بسزایی دارد. به دلیل نوپا بودن دادرسی اداری در حقوق داخلی، معمولاً این حق در مراجع شبه‌قضایی با چالش‌هایی همراه است.

همین موضوع را در خصوص اصل برائت و تضمینات دیگر نیز می‌توان مطرح کرد. میان مفهوم و قلمرو و کم و کیف اعمال هر یک از تضمینات سنتی با معادل آن در مجموعه دادرسی منصفانه تفاوت‌های قابل توجهی وجود دارد. این تفاوت‌ها را می‌توان ناشی از لزوم واقع‌گرایی و عینیت‌گرایی در حمایت مؤثر از حق‌های بشری ماهوی از طریق حق‌های آیینی، مجتمع در «حق بر دادرسی منصفانه» دانست.^۱ ارزیابی عادلانه بودن دادرسی تنها از طریق تعریف استانداردهایی به عنوان حداقل‌های لازم برای عادلانه شمرده شدن روند آن دادرسی امکان‌پذیر است.^۲

در نظام حقوقی ایران، با وجود نهادهای قضایی مانند دیوان عدالت اداری و نیز دادگاه‌های عمومی، نهادهای نظارتی داخلی به صورت قانونی شناسایی نشده است. پیش و پس از تصویب قانون اساسی، قانون‌گذار عادی در قوانین مختلف، چنین نهادهایی را تشکیل داده است که از آن‌ها به «مراجع اختصاصی اداری» تعبیر می‌شود.^۳

معمولاً بخشی از دادرسی اداری توسط قوه مجریه و در قالب اعمال شبه‌قضایی صورت می‌گیرد.^۴ دسته‌ای از مراجع اختصاصی اداری همانند دادگاه کیفری، تخلفات اداری، انتظامی و انضباطی و دیگر تخلفات انضباطی را بررسی و در صورت وقوع تخلف، برای کیفر یا تنبیه شخص متخلف به صورت‌های مختلف رأی صادر می‌کنند.^۵ از جمله این مراجع، هیئت‌های رسیدگی به تخلفات کارکنان نیروهای مسلح است.

۱. یاور، اسدالله، «از دادرسی تا دادرسی منصفانه: تحول در مفهوم و قلمرو کلاسیک دادرسی و تضمینات آن»، مجله تحقیقات حقوقی، دوره هفدهم، ۱۳۹۳، شماره ۶۵، ص ۶۵.

۲. مهرعلیان، اردشیر، «بررسی تطبیقی دادرسی منصفانه و عادلانه طبق استانداردهای بین‌المللی و ملی»، دومین همایش ملی عدالت، اخلاق، فقه و حقوق، میبد، ۱۳۹۴.

۳. نجابت‌خواه، مرتضی، فاطمه افشاری و سید شهاب‌الدین موسوی‌زاده، «آسیب‌شناسی ساختار و صلاحیت‌های مراجع اختصاصی اداری در حقوق اداری ایران»، دوفصل‌نامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۱۳۹۶، شماره ۷۷ و ۷۸، ص ۲۰.

۴. سوادکوهی‌فر، سام، «بررسی تطبیقی اصل وحدت یا تفکیک قوا در دادرسی ایران و سه سیستم حقوقی خارجی آلمان، فرانسه و انگلیس»، فصل‌نامه حقوق اساسی، ۱۳۸۴، شماره ۵، ص ۱۱۸.

۵. رستمی، ولی، مسلم آقایی طوق و حسن لطفی، دیوان‌های اداری در پرتو اصول دادرسی منصفانه، تهران: گرایش، ۱۳۸۸، ص ۵۲.

رسیدگی به تخلفات کارکنان نیروهای مسلح نسبت به دیگر کارکنان دولت افتراقی بوده و تابع مقررات خاص قانون تشکیل هیئت‌های انضباطی رسیدگی به شکایات و تخلفات کارکنان نیروهای مسلح (مصوب سال ۱۳۹۵) و دستورالعمل اجرایی آن است. قبل از تصویب مقررات مورد اشاره، هیئت‌های انضباطی هر یک از سازمان‌های نیروهای مسلح بر اساس مقررات خاص مندرج در قوانین استخدای خود به تخلفات انضباطی کارکنان رسیدگی می‌کردند. شیوه‌های متفاوت دادرسی در سطح نیروهای مسلح بر تحقق عدالت، حقوق دفاعی متهمان و رسیدگی منصفانه تأثیر منفی می‌گذاشت.

فرآیند دادرسی نظامی از سیستم‌های فرعی دادرسی در نظام حقوقی به شمار می‌رود.^۱ در تمام نظام‌های حقوقی، رسیدگی به جرایم اشخاص نظامی در قالب دادگاه‌های خاص صورت می‌گیرد و در خصوص تخلفات اداری نیز اصولاً مراجع خاصی، وظیفه رسیدگی به تخلفات انضباطی کارکنان این مراجع را بر عهده دارند. البته این موارد، نافی رعایت اصول دادرسی منصفانه در دادگاه‌های اختصاصی اداری نیست.

عبارت «دادرسی منصفانه» در قانون اساسی نیامده است. با این حال، به اصول مهم آن مانند تساوی افراد در برابر قانون، صالح بودن دادگاه، قانونی بودن جرم و مجازات، اصل برائت، علنی بودن دادرسی، حق تفهیم اتهام به متهم، حق دسترسی به دادگاه صالح، حق برخورداری از وکیل و مستدل و مستند بودن آرا اشاره شده است.^۲

پرسش اصلی در این پژوهش، بررسی وضعیت اصول و معیارهای دادرسی منصفانه در مراجع انضباطی نیروهای مسلح با توجه به قانون تشکیل هیئت‌های انضباطی رسیدگی به شکایات و تخلفات کارکنان نیروهای مسلح است. روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی - تحلیلی است و در گردآوری منابع از روش کتاب‌خانه‌ای استفاده شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد برخی معیارهای دادرسی عادلانه در این مراجع رعایت نشده و رسیدن به الگوی مطلوب دادرسی در این مراجع، نیازمند اصلاح دستورالعمل اجرایی قانون است.

۱. وحدتی موسوی‌پور، مهدی و بزرگ‌علی نوری، «دادرسی منصفانه در رسیدگی به جرایم نیروهای مسلح با تأکید بر نقش پلیس جمهوری اسلامی ایران»، مجله مطالعات فرهنگی پلیس، دوره پنجم، ۱۳۹۷، شماره ۴، ص ۹۱.

۲. مؤذن‌زادگان، حسن‌علی و محمدرضا یزدانیان، «چالش‌های قلمرو کیفری در رسیدگی به تخلفات کارکنان نیروهای مسلح با تأکید بر هیئت‌های انضباطی پلیس»، نشریه علمی پژوهش‌های دانش انتظامی، دوره بیست و دوم، ۱۳۹۹، شماره ۱ (پیاپی ۸۶).

گفتار اول. بررسی اصول دادرسی منصفانه با نگرشی بر دادرسی در مراجع انضباطی نیروهای مسلح

امروزه اصل بر رعایت معیارهای انصاف آیینی در رسیدگی مراجع شبه‌قضایی یا دادگاه‌های اختصاصی اداری است. بر این اساس، مراجع انضباطی نیروهای مسلح نیز از این قاعده مستثنا نیستند و مکلفند موازین دادرسی عادلانه را رعایت کنند.

بند اول. علنی بودن رسیدگی

دادرسی علنی متضمن فواید و مصالحی برای جامعه است. بنابراین، «حق فردی متهم» و «مصلحت عمومی جامعه» را به صورت هم‌زمان باید به عنوان مبانی و موجهات نظری علنی بودن دادرسی کیفری تعریف و تبیین کرد.^۱ دادرسی علنی، وضعیتی است که در آن، جلسات رسیدگی به اتهام متهم بدون ایجاد مانع بر سر راه حضور افراد عادی و رسانه‌های عمومی تشکیل و اداره می‌شود.^۲

در دادرسی تخلفات نیروهای مسلح و در موضوع رسیدگی به تخلفات کارکنان، مواد ۶ و ۷ قانون تشکیل هیئت‌های انضباطی و مواد ۱۶ و ۲۵ دستورالعمل اجرایی آن بر رسیدگی حضوری دلالت دارد. اگر رسیدگی غیابی به خواست خود متهم و ناشی از حضور نداشتن وی در فرآیند دادرسی کیفری با وجود امکان رسیدگی حضوری باشد، به شرط رعایت حقوق متهم و بهره‌مندی از تضمین‌های لازم، با اصول دادرسی منصفانه مغایرتی ندارد. اگر در قوانین، «اصل حضوری یا تناظری بودن دادرسی» خدشه بردارد، رسیدگی، نامنصفانه خواهد بود و اصول یادشده و اصل برابری سلاح‌ها و حق برخورداری از فرصت و تسهیلات دفاعی متهم نقض می‌شود.^۳

برابر مقررات ماده ۳۰ قانون یادشده، هیئت علاوه بر رسیدگی به مدارک و ادله شاکه، در صورت ضرورت، از شاکه، مشتکی عنه و دیگر اشخاص برای حضور در جلسه و ادای توضیحات دعوت می‌کند. مفاد این ماده در ماده ۵۲ دستورالعمل اجرایی نیز آمده، اما ماده ۵۱ دستورالعمل به صراحت، بر اصل غیر حضوری بودن رسیدگی به شکایات حکم داده است.^۴ بنابراین، در این قانون، در مواردی، اصل بر رسیدگی غیر حضوری است که فرصت دفاع کافی را از متهم سلب

۱. امیدی، جلیل، «تعریف و مبانی علنی بودن دادرسی کیفری»، مدرس علوم انسانی، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، ۱۳۸۷، شماره ۳ (پیاپی ۵۸).

۲. امیدی، جلیل و سمیه نیکویی، «تعریف و مبانی علنی بودن دادرسی کیفری»، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، ۱۳۸۷، شماره ۵۸، ص ۲۴.

۳. مؤذن‌زادگان و یزدانیان، پیشین، ص ۷۲.

۴. همان.

می‌کند. از قضا، نوع تخلفات ارتکاب یافته در موارد رسیدگی غیر حضوری به نوعی است که حضور متهم در جلسه رسیدگی برای ادای توضیحات ضرورت دارد. همچنین مشخص نیست معیار قانون‌گذار برای پذیرش رسیدگی غیر حضوری در هیئت‌های بدوی و تجدید نظر در برخی موارد چیست و رسیدگی غیر حضوری را بر چه مبنایی اصل و مبنا قرار داده است.

بند دوم. رسیدگی نکردن دو مرحله‌ای به تمامی آرای صادره از هیئت بدوی

شکل‌دهی فرآیند دو مرحله‌ای رسیدگی، از جمله در مورد مراجعی مانند کمیسیون ماده ۷۷ قانون شهرداری می‌تواند ضریب خطا را در تصمیم‌گیری‌های مراجع اختصاصی اداری کاهش دهد؛ چون تجدید نظر، دوباره قضاوت کردن امری است که بدو قضاوت شده و به نوعی، بازبینی اعمال نخستین دادگاه است.^۱ به نظر می‌رسد در بیش‌تر نظام‌های حقوقی، الزامات مربوط به رعایت حق دسترسی به دادگاه، به مرحله تجدید نظر نیز تسری خواهد یافت.^۲

در خصوص هیئت‌های انضباطی رسیدگی به شکایات و تخلفات کارکنان مسلح، بر اساس ماده ۱۰ قانون، «آرای صادره از هیئت‌های بدوی، جز در موارد اخراج و معافیت از خدمت، قطعی و این آرا از تاریخ ابلاغ لازم‌الاجراست.» بر این اساس، یکی از الزامات تحقق کامل حق تجدید نظرخواهی، پذیرش این حق در مورد تمامی مجازات‌های اعمال‌شده در مرحله بدوی است که در خصوص این هیئت‌ها، اطلاق و عموم حق بر تجدید نظرخواهی با چالش جدی مواجه است. قانون‌گذار، تجدید نظرخواهی را تنها در خصوص سنگین‌ترین نوع مجازات‌ها پذیرفته که از دید معیارهای انصاف آیینی قابل نقد است و شایسته است همه اعضای دیگر، مجازات‌های انضباطی را بار دیگر در مرجع بالاتر بررسی کنند.

بند سوم. اصل بی‌طرفی و استقلال

در قانون اساسی جمهوری اسلامی، یکی از ویژگی‌های مهم قوه قضاییه، استقلال آن از قوای دیگر است و اهمیت این امر از صلاحیت و جایگاه ارزشمند آن در نظام اسلامی ناشی می‌شود.^۳ استقلال هر مرجعی برای رسیدگی در کامل‌ترین شکل خود شامل استقلال در

۱. شمس، عبدالله، *آیین دادرسی مدنی (جلد ۱)*، تهران: دراک، چاپ یازدهم، ۱۳۸۵، ص ۱۵۸.

۲. یآوری، اسدالله، «حق برخورداری از دادرسی منصفانه و آیین دادرسی نوین»، نشریه حقوق اساسی، ۱۳۸۳، شماره ۲، ص ۱۵۲.

۳. مجیدی، محمدرضا، *آشنایی با قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*، تهران: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۳۸۹، صص ۲۵۲-۲۵۳.

ساختار، تشکیلات، ترکیب مرجع و شعب آن، مناسبات اداری و مالی آن با دولت و هم‌چنین استقلال در اعمال صلاحیت است.^۱

بی‌طرفانه بودن دادرسی که در اصل برائت و حرمت نهادن به کرامت ذاتی انسان ریشه دارد، به این معناست که در رسیدگی‌های اداری و حقوقی، مقامات قضایی مبسوط‌الید نیستند و نمی‌توانند به ادعای دفاع از منافع عمومی، هر طور که تشخیص دهند، اقدام کنند. روابط میان قاضی و متهم در دایره‌ای به نام «دادرسی منصفانه» ترسیم شده است.^۲ استقلال دیوان‌های اداری و هر مرجعی که قضاوت می‌کند، باید معنادار باشد و صوری نباشد. در راستای تأمین استقلال این مراجع باید به استقلال نهادی این دیوان‌ها در کنار استقلال شخصی اعضای رسیدگی‌کننده توجه شود.^۳ منظور از مرجع مستقل یا بی‌طرف این است که دادگاه و قاضی در صدور رأی، تنها قانون و وجدان را حاکم بر اعمال خود قرار دهند و به دستورها، نظرها و خواسته‌های دیگران توجهی نکنند و زیر فشار قوای بیرونی و درونی نباشند.^۴

در دادرسی تخلفات نیروهای مسلح، عضویت مقام پیشنهاددهنده تنبیه (مقام تعقیب) در ترکیب هیئت‌های انضباطی ناقض این اصل است. در دادرسی منصفانه قاضی باید دارای معیارهای عینی و شخصی بی‌طرفی باشد. مدعی یا گزارش‌دهنده جرم یا تخلف نمی‌تواند هم‌زمان در فرآیند محاکمه و صدور رأی به عنوان دادرس هم دخالت داشته باشد.^۵

در نیروی انتظامی، بیش‌تر مقام‌های پیشنهاددهنده تنبیه، به استناد بندهای «ث» مواد ۴ و ۱۵ قانون تشکیل هیئت‌های انضباطی و ماده ۶ دستورالعمل اجرایی آن، حسب مورد، عضو هیئت‌های بدوی یا تجدید نظر هستند. هم‌چنین به استناد تبصره بند «ث» ماده ۴ قانون یادشده و مقررات مشابه تبصره ۱ بند «ث» ماده ۶ دستورالعمل اجرایی آن، فرماندهان انتظامی استان‌ها در صورتی که بنا به ضرورت و با تصویب هیئت تجدید نظر، هیئت بدوی در استان‌ها تشکیل شود، عضو هیئت موصوف خواهند بود.

۱. خسروی، احمد و ولی رستمی، «امکان‌سنجی تدوین قانون آیین دادرسی اداری»، فصل‌نامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، دوره هجدهم، ۱۳۹۲، شماره ۶۴، ص ۳۲۷.

۲. جنتی صدر، حسین، «بررسی تضمینات اصل بی‌طرفی در حقوق ایران و محاکم بین‌المللی»، کنفرانس ملی دستاوردهای نوین جهان در تعلیم و تربیت، روان‌شناسی، حقوق و مطالعات فرهنگی و اجتماعی، ۱۳۹۷.

۳. فتحی، یونس، جعفر شفیعی سردشت و مریم وهیبی فخر، «نظام مطلوب دادرسی اداری در ایران»، فصل‌نامه پژوهش‌های نوین حقوق اداری، سال اول، ۱۳۹۸، شماره ۱، ص ۸۲.

۴. آخوندی، محمد، آیین دادرسی کیفری (جلد ۴)، تهران: اشراق، چاپ دوم، ۱۳۸۱، ص ۲۹۲.

۵. بهجتی اردکانی، حامد، «رسیدگی در کمیسیون‌های انضباطی نیروهای مسلح در پرتو اصول دادرسی منصفانه»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق عمومی، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۶، ص ۷۵.

علاوه بر عضویت مقام‌ها و فرماندهان برجسته و اثرگذار نیروهای مسلح در هیئت‌های انضباطی که هم‌زمان اعلام‌کننده تخلف و پیشنهاددهنده تنبیه (مقام تعقیب) هم هستند، مسئولان برخی از ارکان و ستاد فرماندهی نیز عضو هیئت‌های انضباطی هستند که رابطه سلسله‌مراتب فرماندهی و فرمان‌پذیری نیز اصل بی‌طرفی و استقلال دادرسان هیئت‌های انضباطی نیروهای مسلح را زیر سؤال می‌برد. در هیئت‌های انضباطی نیروی انتظامی، جانشین فرمانده ناجا، معاون نیروی انسانی و رئیس بازرسی یا جانشین آنان، حسب مورد، عضو هیئت‌های انضباطی بدوی یا تجدید نظر نیروی انتظامی هستند که این عضویت، منافی اصل بی‌طرفی است. استقلال شخصی و فردی قضایی نیز در فرآیند دادرسی عادلانه و منصفانه تأثیری بسزا دارد.^۱

با توجه به مراتب یادشده، ساختار، سازمان و ترکیب اعضای هیئت‌های انضباطی نیروهای مسلح، یکی از چالش‌های مهم ساختاری دادرسی تخلفات نیروهای مسلح در پرتو معیارها و تضمینات دادرسی منصفانه محسوب می‌شود. برای رفع چالش ساختاری و رعایت اصل بی‌طرفی دادرسان هیئت‌های انضباطی، پیشنهاد می‌شود با اصلاح مقررات مربوط، مقام پیشنهاددهنده تنبیه، حق شرکت در جلسه رسیدگی هیئت انضباطی را نداشته باشد و این مورد، از جهات رد دادرس محسوب شود.

بند چهارم. رسیدگی در مهلت معقول

یکی از اصول مهم دادرسی منصفانه، داشتن مهلت کافی جهت مهیا شدن برای دفاع است. به موجب اصل تساوی در سلاح، طرفین باید از حداقل‌های حقوقی برخوردار باشند.^۲ رعایت یک سری اصول و تضمینات نهادی، از جمله دسترسی و حق دادخواهی در مراجع، اصل حاکمیت قانون، آیین دادرسی روشن و مطلوب در راستای رسیدن به راه حلی عادلانه در آن مرجع لازم است.^۳ دسترسی به معنای در دسترس بودن فیزیکی چندان اهمیت ندارد. البته برای کارمند باید امکان حضور، دفاع از خود و داشتن آگاهی و اطلاعات لازم برای دفاع قانونی و حقوقی و دسترسی به این موارد فراهم باشد.^۴

۱. آقایی جنت‌مکان، حسین، حقوق دادرسی عادلانه و منصفانه، تهران: جنگل، ۱۳۹۶، ص ۸۷.

۲. قاری سید فاطمی، سید محمد، حقوق بشر در جهان معاصر (جلد ۱)، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۰، ص ۲۹.

۳. نکویی، محمد، «آسیب‌شناسی آرای هیئت‌های رسیدگی به تخلفات اداری کارمندان از منظر اصول دادرسی عادلانه (با تأکید بر آرای دیوان عدالت اداری)»، فصل‌نامه پژوهش‌های نوین حقوق اداری، ۱۴۰۰، شماره ۹، ص ۱۹۵.

۴. گرجی ازندریانی، علی‌اکبر و یونس فتحی، «آسیب‌شناسی فرآیند دادرسی در هیئت‌های رسیدگی به تخلفات اداری: تأملی پیرامون یک الگوی مطلوب»، فصل‌نامه حقوق اداری، سال سوم، ۱۳۹۴، شماره

بر این اساس، پس از تشکیل جلسه، بر اساس ماده ۷ قانون، «دبیر هیئت، حداقل یک هفته قبل از تشکیل جلسه، موضوع تخلف و زمان تشکیل جلسه را به شخص دارای محکومیت قطعی قضایی یا متهم به تخلف ابلاغ می‌کند.» هم‌چنین بر اساس ماده ۹، هیئت بدوی پس از اتمام رسیدگی و با توجه به اسناد، مدارک و دلایل و دفاعیات شخص متهم، ظرف مدت یک هفته، مکلف به صدور رأی است.^۱ بنابراین، ابلاغ جلسه رسیدگی و موضوع تخلف، یک هفته قبل از تشکیل جلسه به متهم صورت می‌گیرد و وی تنها یک هفته برای تدارک دفاع و جمع‌آوری ادله فرصت دارد که به نظر می‌رسد به ویژه در مواردی که تخلف سنگین باشد، فرصتی محدود است. از این رو، اصل تدارک فرصت دفاع در هیئت‌های انضباطی نیروهای مسلح با خدشه جدی روبه‌روست.

بند پنجم. حق داشتن وکیل

امروزه یکی از مهم‌ترین اجزای حق دفاع متهم، حق بهره‌مندی از خدمات وکیل است. این حق باعث تقویت اوصاف «عدالت و انصاف» در دادرسی می‌شود. فراهم بودن وقت و تسهیلات کافی برای دفاع متهم و ارتباط وی با وکیل منتخب خود، از جمله حقوقی است که مراجع قضایی باید در راستای پاسداری از حق دفاع متهم رعایت کنند.^۱ یکی از خلأهای اساسی در حوزه دادرسی اداری ایران، پیش‌بینی نشدن وکیل معاضدتی و مشاوره حقوقی رایگان در این حوزه است. پس پیش‌بینی وکلای معاضدتی و نظارت بر کار و عملکرد آن‌ها در این حوزه از لوازم اساسی دادرسی منصفانه است.^۲

برابر مقررات ماده ۲۴ قانون تشکیل هیئت‌های انضباطی، متهم به تخلف و شاکی موضوع این قانون می‌تواند برای دفاع از اتهام انتسابی یا شکایت مطرح‌شده، وکیل یا نماینده‌ای از بین کارکنان حقوقی شاغل و بازنشسته نیروهای مسلح، به هیئت‌های رسیدگی به تخلفات انضباطی نیروهای مسلح معرفی کند. هم‌چنین برابر ماده ۱۸ دستورالعمل اجرایی قانون موصوف، وکیل باید از بازنشستگان و نماینده نیز باید از بین کارکنان شاغل یا بازنشسته سازمان متبوع متهم به تخلف یا شاکی باشد. به رسمیت شناختن یکی از اصول بنیادین دادرسی منصفانه یعنی حق بهره‌مندی از وکیل در دادرسی تخلفات نیروهای مسلح که در قوانین قبلی رسیدگی به تخلفات انضباطی کارکنان سابقه نداشته است، از نقاط قوت و از تحولات مثبت و نوآوری‌های

۱. بهمنی قاجار، محمدعلی، «دادرسی عادلانه بر پایه قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق

شهروندی»، نشریه اطلاعات سیاسی - اقتصادی، سال بیست و یکم، ۱۳۸۶، شماره ۱۱-۱۲ (پیاپی ۲۴۰)، ص ۱۲۷.

۲. همتی، مجتبی، «تحلیل قانون دیوان عدالت اداری از منظر استانداردهای خاص دادرسی منصفانه اداری: با نگاهی به رویه دادگاه اروپایی حقوق بشر»، فصل‌نامه پژوهش حقوق عمومی، سال نوزدهم، ۱۳۹۹، شماره

مهم قانون تشکیل هیئت‌های انضباطی نیروهای مسلح محسوب می‌شود. با این وصف، ایجاد محدودیت در دسترسی به وکیل منتخب، تعیین شرایط خاص برای وکیل و نماینده یا محدود کردن تسهیلات دفاعی با موازین دادرسی منصفانه سازگاری ندارد.

بند ششم. وجود آیین دادرسی شفاف و روشن

در یک دادرسی، حضور قاضی اهمیت کلیدی دارد.^۱ در تعریف آیین دادرسی آمده که مجموعه تشریفات است که وقتی مشکل حقوقی برای رسیدن به راه حل حقوقی در مرجع قضائتی پدید می‌آید، به کار می‌رود. اگر مشکل حقوقی، مدنی، کیفری یا اداری باشد، آیین دادرسی نیز به تناسب آن، مدنی، کیفری یا اداری خواهد بود. در کنار این تشریفات، اصولی مانند اصل ترافعی بودن، اصل علنی بودن، اصل کتبی بودن، اصل شفاهی بودن و اصل آزادی دفاع نیز پایه دوم آیین دادرسی را تشکیل می‌دهند. بنابراین، آیین دادرسی، آمیزه‌ای از اصول و تشریفات است.^۲

بر این اساس، در نظام دادرسی اداری ایران در مورد برخی مراجع و دادگاه‌های اختصاصی اداری، آیین دادرسی خاص پیش‌بینی شده است. برای نمونه، به مقررات «آیین دادرسی کار» می‌توان اشاره کرد که به شکل دقیق و منسجم، مقررات دادرسی کار را تنظیم کرده است. در خصوص دیگر مراجع از جمله هیئت‌های انضباطی نیروهای مسلح، در دستورالعمل و در متن قانون، آیین دادرسی شفاف و روشنی پیش‌بینی نشده است. شایسته بود قانون‌گذار در بخشی از قانون یا دستورالعمل اجرایی، به تفکیک مقررات ماهوی و شکلی توجه می‌کرد تا از پراکندگی موجود کاسته می‌شد.

بند هفتم. لزوم مستدل و مستند بودن آرای صادرشده از مراجع انضباطی نیروهای مسلح

امروزه اصل الزام مقامات اداری به ارائه دلیل، یکی از مبانی مهم «اداره خوب» به شمار می‌رود. یکی از مبانی این اصل، حق دفاع است. بر این اساس، قبل از قطعی شدن تصمیم اداری باید نظرهای ذی‌نفع یا مخاطب تصمیم را شنید تا وی بتواند از حقوق و منافع خویش دفاع کند. در این زمینه، بیان دلایل تصمیم از لوازم حق دفاع است.^۳

۱. شمس، پیشین، ص ۱۳۹.

۲. مرادخانی، فردین و آیت مولایی، «عدم استقلال آیین دادرسی اداری در چارچوب قانون دیوان عدالت اداری»، نشریه فقه و حقوق اسلامی، ۱۳۹۶، شماره ۱۵، ص ۱۳۷.

۳. رضایی‌زاده، محمدجواد و فرامرز عطریان، «اصل الزام به ارائه دلایل تصمیمات اداری در پرتو مفهوم «اداره خوب»: مطالعه تطبیقی نظام حقوقی ایران و اتحادیه اروپا»، فصل‌نامه دانش حقوق عمومی، سال سوم، ۱۳۹۳، شماره ۱۰، ص ۹۵.

بر این اساس، در مرحله دادرسی‌های اداری نیز آرای صادرشده از این مراجع باید مستدل و مستند باشد. صدور آرای مستدل و مستند، نیازمند حضور عضو حقوق‌دان در ترکیب هیئت‌های بدوی و تجدید نظر است. به موجب مواد ۴ و ۱۵ قانون تشکیل هیئت‌های انضباطی، در ترکیب هیئت‌ها، گاهی از مدیر حقوقی یا معاونت حقوقی استفاده شده است، اما اثر عضو حقوق‌دان در ترکیب هیئت‌ها کم‌رنگ است. در ترکیب هیئت‌ها، وجود اعضای مانند «رئیس حفاظت اطلاعات»، «رئیس اداره عقیدتی سیاسی» و «مدیر قضایی و انضباطی» از لحاظ ساختاری، ترکیبی است که بیش‌تر به ضرر متهم است. هم‌چنین در متن قانون به لزوم اصل مستدل و مستند بودن آرای صادرشده توسط هیئت‌ها اشاره نشده که از نظر موازین دادرسی عادلانه، قید نشدن چنین اصلی قابل نقد است و با حقوق متهم مغایرت دارد.

نتیجه‌گیری

کثرت مراجع اداری در سطح نظام اداری کشور و نبود آیین دادرسی مشخص در خصوص مراجع اختصاصی اداری سبب شده است برخی عملکرد این مراجع از نظر رعایت معیارهای انصاف آیینی و اصول دادرسی عادلانه نقد شود. نبود آیین دادرسی مشخص سبب شده است در برخی موارد، حقوق دفاعی کارکنان نیروهای مسلح در هیئت‌های انضباطی نیروهای مسلح زیر سؤال برود.

در زمینه علنی بودن دادرسی، در دادرسی تخلفات نیروهای مسلح و در موضوع رسیدگی به تخلفات کارکنان، مواد ۶ و ۷ قانون و مواد ۱۶ و ۲۵ دستورالعمل اجرایی آن بر رسیدگی حضوری دلالت دارد. اگر رسیدگی غیابی به خواست خود متهم و ناشی از حضور نداشتن وی در فرآیند دادرسی کیفی با وجود امکان رسیدگی حضوری باشد، به شرط رعایت حقوق متهم و بهره‌مندی از تضمین‌های لازم، با اصول دادرسی منصفانه مغایرتی ندارد. اگر در قوانین، «اصل حضوری یا تناظری بودن دادرسی» زیر سؤال برود، رسیدگی، نامنصفانه خواهد بود و اصول یادشده و همچنین اصل برابری سلاح‌ها و حق برخورداری از فرصت و تسهیلات دفاعی متهم نقض می‌شود. همچنین در دادرسی تخلفات نیروهای مسلح، اصل بی‌طرفی رعایت نشده است، به گونه‌ای که در ساختار و ترکیب هیئت‌های انضباطی، مقام پیشنهاددهنده تنبیه نیز به عنوان یکی از اعضای هیئت دادرسان حضور دارد. در نیروی انتظامی، بیش‌تر مقام‌های پیشنهاددهنده تنبیه به استناد بندهای «ث» مواد ۴ و ۱۵ قانون تشکیل هیئت‌های انضباطی و ماده ۶ دستورالعمل اجرایی آن، حسب مورد، عضو هیئت‌های بدوی یا تجدید نظر هستند. بر اساس ماده ۱۲۱ قانون استخدام ناجا، «رسیدگی به تخلفات کارکنان که فرمانده انتظامی استان یا رؤسا و مسئولین رده‌های هم‌تراز و بالاتر، برای آنان، پیشنهاد محرومیت از ترفیع، تنزیل درجه یا رتبه، معافیت از خدمت و یا اخراج می‌دهند، در هیئت‌هایی مرکب از اعضای مشروحه زیر به عمل می‌آید: الف) معاون نیروی انسانی نیروی انتظامی یا جانشین وی؛ ب) رئیس بازرسی کل نیروی انتظامی یا جانشین وی؛ ج) معاون ذی‌ربط سازمان عقیدتی - سیاسی نیروی انتظامی یا جانشین وی؛ د) معاون ذی‌ربط سازمان حفاظت اطلاعات نیروی انتظامی یا جانشین وی؛ ه) نماینده سازمان قضایی نیروهای مسلح».

درباره حق داشتن وکیل، برابر مقررات ماده ۲۴ قانون، متهم به تخلف و شاکی موضوع این قانون می‌تواند برای دفاع از اتهام انتسابی یا شکایت مطرح‌شده، وکیل یا نماینده‌ای از بین کارکنان حقوقی شاغل و بازنشسته نیروهای مسلح، به هیئت‌های رسیدگی به تخلفات انضباطی نیروهای مسلح معرفی کند که به نوعی، سبب محدودیت اصل دسترسی به وکیل

و محدود شدن دایره انتخاب متهمان در مراجع انضباطی نیروهای مسلح شده است. در خصوص اصول و معیارهای دیگری مانند رسیدگی دودرجه‌ای، تدارک فرصت مناسب دفاع برای متهمان و نیز لزوم مستدل و مستند بودن آرای صادرشده از این مراجع، مقررات موجود قابل نقد است. رسیدگی دومرحله‌ای صرفاً برای مجازات اخراج و معافیت از خدمت در نظر گرفته شده و در خصوص لزوم مستدل و مستند بودن آرا نیز با توجه به نبود تصریح قانونی و وجود صرفاً یک عضو حقوق‌دان در ترکیب هیئت، این اصل با چالش جدی روبه‌روست.

برای مطلوب‌سازی شیوه دادرسی در هیئت‌های انضباطی نیروهای مسلح، این موردها پیشنهاد می‌شود: تدوین و تصویب آیین دادرسی شفاف و روشن، لزوم رسیدگی دودرجه‌ای به همه تصمیم‌های هیئت‌های بدوی و به عبارت دیگر، قابل تجدید نظر بودن تمامی مجازات‌های اداری، تقویت ترکیب اعضا از نظر قرار دادن عضو حقوقی و استفاده از ظرفیت نهاد کارشناسی در رسیدگی به پرونده‌های تخلفاتی نیروهای مسلح.

فهرست منابع

الف) کتاب

۱. آخوندی، محمد، **آیین دادرسی کیفری (جلد ۴)**، تهران: اشراق، چاپ دوم، ۱۳۸۱.
۲. آقای جنت‌مکان، حسین، **حقوق دادرسی عادلانه و منصفانه**، تهران: جنگل، ۱۳۹۶.
۳. رستمی، ولی، **مسلم آقای طوق و حسن لطفی، دیوان‌های اداری در پرتو اصول دادرسی منصفانه**، تهران: گرایش، ۱۳۸۸.
۴. شمس، عبدالله، **آیین دادرسی مدنی (جلد ۱)**، تهران: دراک، چاپ یازدهم، ۱۳۸۵.
۵. قاری سید فاطمی، سید محمد، **حقوق بشر در جهان معاصر (جلد ۱)**، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۰.
۶. مجیدی، محمدرضا، **آشنایی با قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران**، تهران: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۳۸۹.

ب) مقاله

۱. امید، جلیل و سمیه نیکویی، «**تعریف و مبانی علنی بودن دادرسی کیفری**»، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، ۱۳۸۷، شماره ۵۸.
۲. امید، جلیل، «**تعریف و مبانی علنی بودن دادرسی کیفری**»، مدرس علوم انسانی، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، ۱۳۸۷، شماره ۳ (پیاپی ۵۸).
۳. بهمنی قاجار، محمدعلی، «**دادرسی عادلانه بر پایه قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی**»، نشریه اطلاعات سیاسی - اقتصادی، سال بیست و یکم، ۱۳۸۶، شماره ۱۱-۱۲ (پیاپی ۲۴۰).
۴. جنتی صدر، حسین، «**بررسی تضمینات اصل بی‌طرفی در حقوق ایران و محاکم بین‌المللی**»، کنفرانس ملی دستاوردهای نوین جهان در تعلیم و تربیت، روان‌شناسی، حقوق و مطالعات فرهنگی - اجتماعی، ۱۳۹۷.
۵. خسروی، احمد و ولی رستمی، «**امکان‌سنجی تدوین قانون آیین دادرسی اداری**»، فصل‌نامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، دوره هجدهم، ۱۳۹۲، شماره ۶۴.
۶. رضایی‌زاده، محمدجواد و فرامرز عطریان، «**اصل الزام به ارائه دلایل تصمیمات اداری در پرتو مفهوم «اداره خوب»: مطالعه تطبیقی نظام حقوقی ایران و اتحادیه اروپا**»، فصل‌نامه دانش حقوق عمومی، سال سوم، ۱۳۹۳، شماره ۱۰.

۷. ساقیان، مهدی و احسان محمدی، «رعایت حقوق شهروندی در هیئت‌های انضباطی نیروهای مسلح در پرتو حق برخورداری از دادرسی عادلانه»، در: بایسته‌های پژوهش در نظام عدالت کیفری (مجموعه مقالات برگزیده نخستین همایش ملی پژوهش در نظام عدالت کیفری)، تهران: میزان، چاپ اول، ۱۳۹۲.
۸. سوادکوهی فر، سام، «بررسی تطبیقی اصل وحدت یا تفکیک قوا در دادرسی ایران و سه سیستم حقوقی خارجی آلمان، فرانسه و انگلیس»، فصل‌نامه حقوق اساسی، ۱۳۸۴، شماره ۵.
۹. فتحی، یونس، جعفر شفیعی سردشت و مریم وهیبی فخر، «نظام مطلوب دادرسی اداری در ایران»، فصل‌نامه پژوهش‌های نوین حقوق اداری، سال اول، ۱۳۹۸، شماره ۱.
۱۰. گرجی ازندریانی، علی‌اکبر و یونس فتحی، «آسیب‌شناسی فرآیند دادرسی در هیئت‌های رسیدگی به تخلفات اداری: تأملی پیرامون یک الگوی مطلوب»، فصل‌نامه حقوق اداری، سال سوم، ۱۳۹۴، شماره ۹.
۱۱. مرادخانی، فردین و آیت مولایی، «عدم استقلال آیین دادرسی اداری در چارچوب قانون دیوان عدالت اداری»، نشریه فقه و حقوق اسلامی، ۱۳۹۶، شماره ۱۵.
۱۲. مهرعلیان، اردشیر، «بررسی تطبیقی دادرسی منصفانه و عادلانه طبق استانداردهای بین‌المللی و ملی»، دومین همایش ملی عدالت، اخلاق، فقه و حقوق، میبد، ۱۳۹۴.
۱۳. مؤذن‌زادگان، حسن‌علی و محمدرضا یزدانیان، «چالش‌های قلمرو کیفری در رسیدگی به تخلفات کارکنان نیروهای مسلح با تأکید بر هیئت‌های انضباطی پلیس»، نشریه علمی پژوهش‌های دانش انتظامی، دوره بیست و دوم، شماره ۱ (پیاپی ۸۶).
۱۴. نجابت‌خواه، مرتضی، فاطمه افشاری و سید شهاب‌الدین موسوی‌زاده، «آسیب‌شناسی ساختار و صلاحیت‌های مراجع اختصاصی اداری در حقوق اداری ایران»، دو فصل‌نامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۱۳۹۶، شماره ۷۷ و ۷۸.
۱۵. نکویی، محمد، «آسیب‌شناسی آرای هیئت‌های رسیدگی به تخلفات اداری کارمندان از منظر اصول دادرسی عادلانه (با تأکید بر آرای دیوان عدالت اداری)»، فصل‌نامه پژوهش‌های نوین حقوق اداری، ۱۴۰۰، شماره ۹.
۱۶. همتی، مجتبی، «تحلیل قانون دیوان عدالت اداری از منظر استانداردهای خاص دادرسی منصفانه اداری: با نگاهی به رویه دادگاه اروپایی حقوق بشر»، فصل‌نامه پژوهش حقوق عمومی، سال نوزدهم، ۱۳۹۹، شماره ۵۵.

۱۷. وحدتی موسی‌پور، مهدی و بزرگ‌علی نوری، «دادرسی منصفانه در رسیدگی به جرایم نیروهای مسلح با تأکید بر نقش پلیس جمهوری اسلامی ایران»، مجله مطالعات فرهنگی پلیس، دوره پنجم، ۱۳۹۷، شماره ۴.
۱۸. یاور، اسدالله، «از دادرسی تا دادرسی منصفانه: تحول در مفهوم و قلمرو کلاسیک دادرسی و تضمینات آن»، مجله تحقیقات حقوقی، دوره هفدهم، ۱۳۹۳، شماره ۶۵.
۱۹. یاور، اسدالله، «حق برخورداری از دادرسی منصفانه و آیین دادرسی نوین»، نشریه حقوق اساسی، ۱۳۸۳، شماره ۲.

ج) پایان‌نامه

۱. بهجتی اردکانی، حامد، «رسیدگی در کمیسیون‌های انضباطی نیروهای مسلح در پرتو اصول دادرسی منصفانه»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق عمومی، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۶.

Pathology of proceedings in the disciplinary authorities of the Armed Forces in the light of the general criteria of a fair trial

Mehdi Ghafoori Zad*
Ali Radan Jebeli **

Abstract:

Today, administrative litigation is recognized as a new type of litigation. The importance of observing the principles and standards of fair trial in this type of trial is two-fold, because in this type of trial, one side of the relationship is the government, which is in a position beyond. Anticipation of legal mechanisms to comply with the standards and criteria of ritual fairness in order to protect the rights of persons involved in the administrative proceedings, causes the proceedings to be carried out in an appropriate manner at the administrative level. Accordingly, the Law on the Establishment of Disciplinary Boards to Investigate Complaints and Violations of Armed Forces Employees provides for primary and review boards in the IRGC, the army, the police, and the Ministry of Defense to investigate violations by members of the Armed Forces. Is. The results of this study show that the general criteria of a fair trial such as two-level trial, the principle of independence and impartiality of the judicial authority, the principle of trial within a reasonable time and providing sufficient opportunity for defense and the right to a lawyer in these authorities are violated. Seriously faced. The research method in this research is descriptive-analytical and library method has been used in collecting resources.

Keywords: administrative proceedings, disciplinary authorities, armed forces, general criteria of fair trial.

*. PhD Student in Private Law, Isfahan Branch (Khorasgan), Islamic Azad University, Isfahan (Khorasgan), Iran. (Corresponding Author). mehdighafoori1372@gmail.com

** .Assistant Professor, Department of Private Law, Isfahan Branch (Khorasgan), Islamic Azad University, Isfahan (Khorasgan), Iran . dr.aliradan@gmail.com